

Slaviša Orlović¹

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka*

Populistički izazov demokratiji

SAŽETAK

Talas populizma zapljusnuo je mnoge delove sveta. Populisti targetuju nezadovoljne građane sa porastom straha, ksenofobije, rasizma i neprijateljstvom prema strancima. To zahteva „red i poredak“, sigurnost ili stabilnost („stabilokratije“). Strah se koristi kao katalizator mobilizacije. I ekstremna desnica i radikalna levica jašu na zavodljivoj retorici populizma. Populisti nižu uspehe nudeći lake odgovore i rešenja na teška pitanja i probleme. Populizam nastaje na nezadovoljstvu, ali ono nije uvek izazvano padom životnog standarda, siromaštvom i nezaposlenošću. Desnica postaje ili ostaje snažna u zemljama jezgra EU (Klaus Ofe). Populisti, izgleda, imaju više uspeha u protestima nego u vladanju. Kada zasednu, ponašaju se isto ili još gore, i na kraju rade upravo ono što je navodno radio „stari establišment“ samo bez osećanja krivice i s tobože demokratskim opravdanjem (Jan-Verner Miler). Oni žele da budu nesputani. Smetaju im ustav, zakon, opozicija, mediji, civilno društvo. Problem je što su populisti kao antielitisti uglavnom i antipluralisti. Oni su „narod“ a svi drugi su sporni. Populisti dolaze na vlast na antipolitičari a da li se i kako opstaje bez politike? Biti „protiv“ je možda i bilo delotvorno, za dolazak na vlast, a da li je i za ostanak na vlasti? Kako se postupa kada mora da budu „za“ nešto? Koji je to

---

1 Kontakt: slavisaorlovic@yahoo.com

trenutak kada nastupa otrežnjenje građana? Populizam je bolest demokratije koja demokratiju koristi kao izgovor i pokriće. Ispod, naizgled, demokratskog vela i odore kriju se razne forme autoritarizma. Populizam je opasan i perfidan jer demokratiju napada i ugrožava njenim sredstvima i na njenom terenu.

KLJUČNE REČI: *Populizam, strah, nezadovoljstvo, establišment – antiestablišment.*

Talas populizma kruži Evropom i Amerikom i zapljuskuje i najliberalnije države. Populisti na levisi i na desnici dobijaju više glasova nego ikada ranije. Iako se pouzdano ne zna kada započinje talas populizma, ima indicija da postaje sve intenzivniji nakon svetske ekonomske krize 2008. godine. Oni koji su pogođeni krizom gube poverenje u političke elite i političke institucije. Alternativu vide u olako datim obećanjima partija i političara koji se nalaze na krajnjim polovima levice i desnice. Dva događaja u 2016. godini više nego svi drugi teraju nas da se zamislimo nad ovim fenomenom. Populističke snage – partije, lideri i ideje – doprinele su pobedi stava za napuštanje EU na referendumu u Ujedinjenom Kraljevstvu i izboru Donalda Trampa za predsednika Sjedinjenih Američkih Država. Važan indikator je i ogroman porast desničarskih populističkih i antievropskih glasova u Evropskom parlamentu. Oformile su se čak i dve parlamentarne grupe: „Evropa nacija i slobode” i „Evropa slobode i direktne demokratije (Ofe 2016, 52).

Lakše je pokazati ko su populisti nego objasniti šta je populizam. Sa puno osnova populistima se mogu smatrati: u SAD – Donald Tramp i Berni Senders; u Latinskoj Americi – Evo Morales, predsednik Bolivije, i Ugo Čavez, preminuli predsednik Venecuele, nosioci „ružičaste plime”; u Evropi – Marin le Pen (Francuska) i Gert Vilders (Holandija), Viktor Orban u Mađarskoj, Tajip Erdogan u Turskoj, Najdžel Faraž (UKIP) u Britaniji, Bepe Grilo u Italiji, Aleksis Cipras (Siriza) u Grčkoj, Pablo Iglesias (Podemos) u Španiji.

ŠTA JE POPULIZAM I KAKO GA PREPOZNATI?

Za Jan-Verner Milera, „populizam nije nimalo sličan kodifikovanoj doktrini, ali jeste niz određenih tvrdnji i ima nešto što bi se moglo nazvati unutrašnjom logikom” (Miler 2017, 22). Kas Mud (Cas Mudde) opisuje populizam kao „ne-liberalni demokratski odgovor na nedemokratski liberalizam” (Muddle 2015). Populizam ima obeležja pokreta, ideologije, političkog stila i tehnologije vladanja koji se razbuktava u okolnostima krize u društvu i povećanog nezadovoljstva građana. Javno nezadovoljstvo statusom quo, političkom elitom, okrenuto je protiv establišmenta i željom da se povrati kontrola onih kojima je ona

izmakla. Iako pojam populizam nije lako definisati i preciznije odrediti, ipak postoji nekoliko dimenzija oko kojih postoji saglasnost. Ivan Krastev, bugarski politikolog, za kojeg Jan-Verner Miler kaže da je jedan od „najpronijcljivijih analitičara današnjeg demokratskog života”, nazvao je naše vreme „dobom populizma” (Miler 2017, 14). Krastev navodi sastav i magičnu formulu uspeha populista kao svojevrсни „izborni molotovljev koktel” (Krastev 2006):

- autentični bes;
- neobuzdano nezadovoljstvo elitama;
- politička neodređenost;
- ekonomski egalitarizam;
- kulturni konzervativizam;
- saosećajni radikalizam;
- evroskepticizam i antikapitalizam;
- proglašeni nacionalizam;
- neproglašena ksenofobija;
- antikorupcijska retorika.

Šta je prethodilo populizmu i šta ga je uslovalo?

Kada je reč o širem društvenom i političkom kontekstu talas populizma nastaje paralelno sa talasom svetske ekonomske krize nakon 2008. Njemu su naruku išli i porast društvene nejednakosti, talasi terorističkih napada u Evropi i strah od terorizma, imigrantska kriza i kriza u evrozoni. Ove okolnosti i događaji izazvali su veliko nezadovoljstvo građana. Veliki broj njih postali su gubitnici ili su imali taj osećaj. Jedni sebe smatraju gubitnicima globalizacije, drugi gubitnicima tranzicije. Osećaj gubitništva i egzistencijalne nesigurnosti doveo je do gubitka poverenja u aktuelne političke elite i institucije (establišment). Kao posledice imali smo jačanje straha, ksenofobije, rasizma i neprijateljstva prema strancima. Sve to uslovalo je porast nacionalizma, deportaciju izbeglica, izolacionizam i rat protiv islama i strah. Kao reakcija javlja se zahtev za „zakon i poredak”. Sigurnost pre svega ili stabilnost („stabilokratije”). Na tu kartu igra, pre svega, desnica.

Zavodljiva retorika i/ili demagogija?

Populizam podrazumeva i pretpostavlja popularne lidere. Da li je populista svako ko uživa veliko poverenje naroda, odnosno građana? Svaki političar želi da se dopadne „narodu” i da osvoji što više glasova. U tom cilju, on se udvara i dodvorava biračima. Ako je tako, kako da napravimo razliku? Da li je populista istovremeno i demagog? Populista nastoji da svoju retoriku približi „običnom građaninu” da ga svi ili što veći broj ljudi razume, kako bi rekli ili pomislili:

„On je jedan od nas”. Populista želi da pokaže i dokaže da je baš on autentični predstavnik naroda koji najbolje oseća i razume kako narod misli, šta oseća i šta želi. Ostaje otvoreno pitanje da li je taj „autentični glas naroda” istovremeno i „autentični glas demokratije”?

I ekstremna desnica i radikalna levica jašu na zavodljivoj retorici populizma. I jedni i drugi daju obećanja koja ne mogu da ostvare. Gubitnici, oni koji su pogođeni svetskom krizom, gube poverenje u levicu i kao da alternativu vide u olakim obećanjima desnice. Desnica populizmom pokušava da nadomesti nesnalaženje levice. Pod izgovorom ispunjavanja želja naroda, populizam, u stvari, uspešno vara i daje lažnu nadu. Populizam, možda zvuči kao „glas naroda”, ali više je glas gladnih za vlašću. Plima populizma – ekstremne desnice i radikalne levice, preplavila je socijaldemokratiju na levici i umereni konzervativizam na desnici. Takmičenje nije više između „levog krila desnice” i „desnog krila levice”. Zavodljiva retorika populizma može lako da zavede ljude željne promena. U borbi protiv označenog zla, populizam nudi lake odgovore na teška pitanja, nudi laka rešenja za komplikovane probleme. Karakteriše je sklonost teorijama zavere i katastrofične interpretacije. Lako uspostavlja komunikaciju sa običnim svetom. Na prvi pogled zvuči kao autentični glas naroda, ali više govori ono što ljudi žele da čuju. Populizam je možda i alarm kojim se zvoni na uzbunu pred novim pretnjama, ali zar i on sam nije pretnja? Umesto da tragaju za pravičnijim i humanijim rešenjima, političari koriste plimu populizma za sticanje poena i dobijanje glasova. Na kraju kao da ne znaju šta će sa njima. Populisti huškaju ogorčene ljude protiv elite – onih gore, ali i protiv onih dole.

Populizam nastaje na nezadovoljstvu, ali ono nije uvek izazvano padom životnog standarda, siromaštvom, nezaposlenošću. Iako se dovodi u vezu sa svetskom ekonomskom krizom koja počinje 2008, ali i sa krizom u Evrozoni, pomalo neočekivano, uspon populizma je veći u zemljama jezgra evrozone, nego u onima koje su više pogođene krizom. Klaus Ofe to ilustruje na sledeći način: „upadljivo je da zemlje s najvećim porastom u desničarskom antievropskom udelu glasova uopšte nisu one, uz ograničeni izuzetak Grčke, koje su najteže pogođene krizom zaduženosti i društvenim pustošenjem koje ona izaziva. Upravo suprotno, desnica postaje ili ostaje snažna u zemljama jezgra, uključujući, osim tri zemlje koje su upravo pomenute (Francuska, Velika Britanija i Danska, op. S. O.), Nemačku, Finsku, Austriju i, uz određene ograde, Holandiju” (Ofe 2017, 53). Dakle, desnica jača u SAD i Britaniji koje imaju liberalnu privredu, i u zemljama jezgra EU, a ne onima koje su pogođene krizom. Za Roberta Skidelskog nikako nije koincidencija to što su se dva glavna politička preokreta u 2016 – uspeh bregsitovaca na referendumu juna 2016. i Trampova izborna pobeda – dogodili u „dve zemlje koje su najvatrenije prihvatile neoliberalne privrede”. Ekonomski model u SAD i Ujedinjenom Kraljevstvu tokom poslednjih nekoliko decenija, primećuje Skidelski, omogućio je „sramotno bogate nagrade za manjinu, visoke nivoe nezaposlenosti i nedovoljne zaposlenosti i smanjenje

uloge države u obezbeđivanju socijalnog staranja” (Granvil 2017). Nakon analize učesnika referenduma o izlasku Velike Britanije iz Evropske unije (Bregzit), pokazalo se da su više kulturni i etnički stavovi, a ne samo ekonomska motivacija karakteristike koje teraju ljude protiv globalizacije. Populistički glasači nisu ni siromašni niti nezaposleni. Iako ima različitih pristupa i interpretacija, ono što je zajedničko jeste nezadovoljstvo koje nastaje usled nesposobnosti establišmenta da prepozna i reši stvarne uzroke nezadovoljstva građana. Jan-Verner Miler identifikovao je takva „osećanja otimanja i lišenosti” kao „plodno tlo” na kojem populistički političari sada mogu sejati seme ozlojeđenosti.

Eksploatacija straha

U lovu na glasove populistu zabacuju svoju „mrežu” na nezadovoljne građane u koje se uvukao strah i koji su sve nezadovoljniji. Strah se koristi kao katalizator mobilizacije birača. Građane obuzimaju različite vrste straha koje populistu eksploatišu ili čak i podstiču. Klaus Ofe to opisuje sledećim rečima: „Emocija koja služi kao katalizator mobilizacije je *strah*: strah od terorizma, strah od strane kulture i religije, strah od kriminala i društvene i ekonomske nesigurnosti, a takođe čisto pretvaranje da postoji strah” (Ofe 2016, 118). Bilo da je to ekonomski strah da će morati da se plate računi za dugove drugih članica evrozona i/ili strah u pogledu kulture u vezi s unutrašnjom migracijom iz drugih država članica EU, i/ili politički strah od utvare „strane vladavine” koja potiče iz Brisela. Populisti se protive politikama EU i evrozona ne zato što one donose bedu i nezaposlenost, već zato što su (ili mogu da postanu) previše darežljive u smislu transnacionalne podele tereta i preterano liberalne u pogledu prava na slobodu kretanja. Desničari profitiraju na strahu od terorizma. Migracije se povezuju sa opasnošću od terorizma. Građani strahuju da će stranci preuzeti njihovu zemlju i ugroziti njihov način života. Slovački premijer Robert Fico rekao je da će njegova zemlja primiti samo hrišćane, navodeći da u Slovačkoj ne postoje džamije. Kačinski je u Poljskoj ukazivao na opasnost da izbeglice sa sobom mogu doneti bolesti. U Francuskoj se beleži uspon Nacionalnog fronta na čelu sa Marin LePen. Kako ističe Dominik Moizi, to su „uobraženi demagozi” koji „surfuju ’na nezadovoljstvu i strahu’”. Glasanje za Nacionalni front je izražavanje frustracija i anksioznosti.

POSLEDICE POPULIZMA

Novi društveni rascep: establišment – antiestablišment

Populizam polarizuje društvo. Populizam nastaje na kritici *statusa quo* a populista smatra da je samo njegova kritika elita ona koja dolazi iz naroda. Opozicija je u drugim slučajevima nelegitimna jer se suprotstavlja narodu. Na tom talasu nastaju populističke stranke i pokreti, odnosno „protestne politike” i „politike protesta”.

Imajući u vidu klasične linije dubljih podela, odnosno rascepa u društvu (*social cleavages*), o kojima su pisali Lipset i Rokan: rad – kapital, centar – periferija, država – crkva, selo – grad (Lipset and Rokan 1967, 5), odnosno mnogo kasnije Ronald Inglehart (materijalizam – postmaterijalizam), danas političke partije mobilisu svoje pristalice na novoj liniji društvenih podela (rascepa). To je linija rascepa establišment – antiestablišment. Duž te linije profilisu se politički kriterijumi „mi” versus „oni”. Ovaj rascep u značajnoj meri može da bude od koristi za razumevanje i tumačenje prirode kompeticije partija na talasu populizma. Na jednoj strani su okoštale političke institucije koje nisu u stanju da artikulišu interese i zahteve građana i da isporuče očekivane rezultate. Njih su iscrpele i ispile ustajale političke elite koje su apsorbovane od sistema i blokiraju dotok svežih ideja, kadrova i svežeg vazduha. Oni simbolizuju i predstavljaju establišment koji je sinonim za političke elite i institucije. Država postaje jedna institucionalizovana struktura podrške za članove unutrašnjeg kruga, dok isključuje one koji su izvan njega. Kako ističu Kac i Meir, „partije nisu više posrednik između civilnog društva i države već su postale apsorbovane od strane države” (Katz and Mair 1995, 15). Od uloge poverenika, kasnije predstavnika, zatim „sveobuhvatnih” preduzetnika, partije sada postaju poludržavne agencije. Biračima se desi da promene partije, ali ne menjaju se politike. Na drugoj strani, kao reakcija i odgovor na takvo stanje javljaju se antiestablišment kandidati, lideri i partije. Populizam je sinonim za „protivnike establišmenta” koji, iako nemaju jasne i iskristalisane političke ideje, mobilisu birače na emocijama protiv elite, kanališući razočaranje i podstičući nepoverenje u one na vlasti. Istovremeno, artikulišu bes, nezadovoljstvo, ljutnju, a ponekad i mržnju. Antiestablišment partije i političari nemaju jasan program i platformu koja bi tačno označila za šta jesu, koliko je očigledno zašta nisu, odnosno protiv čega su. Njihov partijski stav je antipartijski, a njihov politički stav je antipolitika. Novi lideri nastupaju pod izgovorom da ne žele političku funkciju odbijajući omraženi posao političara, kao i da više vole ulične proteste nego fotelje u kabinetima (Orlović 2016, 35–46). Predsednički izbori u SAD 2016. pokazali su koliko je Amerika podeljena na liniji establišment – antiestablišment. Ova podela nije samo između stranaka već i unutar njih. Unutar Demokratske stranke Hilari Klinton je predstavljala kandidatkinju establišmenta a njen protivkandidat,

Berni Senders, bio je okrenut protiv establišmenta. U Republikanskoj stranci Donald Tramp je predstavljao antiestablišment kandidata a njegovi partijski konkurenti bili su predstavnici establišmenta. Glavni protivkandidat unutar Demokrata Berni Senders je sve do stranačke konvencije bio izrazito kritičan, ne samo prema Hilari, već i prema svemu što ona simbolizuje i predstavlja. Sa druge strane, unutar Republikanaca, većina Trampovih protivkandidata bili su establišment kandidati, senatori i sadašnji ili bivši guverneri (Ted Kruz, senator iz Teksasa, Marko Rubio, senator sa Floride, Džon Kesić, guverner Ohaja, kao i Džeb Buš, bivši guverner Floride koji predstavlja još jednu „političku dinastiju” – Buš). Glavna razlika unutar ove dve partije je u tome što su Demokrate nakon unutarstranačkih nominacija, tačnije nakon konvencije, ostali jedinstveni i već na konvenciji prevazišli duboki rasep unutar stranke. U Filadelfiji u julu 2016. Hilari Klinton su podržali svi najviši funkcioneri od predsednika Obame, potpredsednika Bajdena, Madlen Olbrajt, a dirljiv govor održala je prva dama Mišel Obama. I ono što je najvažnije, glavni unutarstranački protivkandidat Berni Senders je, uprkos negodovanju u gundanju svojih pristalica, podržao Hilari Klinton i sa tim tonom nastavio do kraja kampanje. Sa druge strane, Republikanci su ostali podeljeni do kraja a Donald Tramp usamljen.

Antipartijske stranke imamo i na levlci (Siriza, Podemos) i na desnici (Pegida, Pokret pet zvezdica, Piratska partija). Antipolitički političari su: Aleksis Cipras, Pablo Iglešijas i Bepe Grilo. Po mnogim elementima tu bi se ubrojao i Džeremi Korbin. U SAD to je Donald Tramp. Ono što može da zabrine jeste da je igra na kartu antipolitike neretko politički „učinkovita”, odnosno delotvorna, bar s aspekta zadobijanja sledbenika u prvi mah.

Centripetalizam – levi i desni „zaokret”

Populistički izazovi dolaze i sa levice i sa desnice. Ekstremi sa suprotnih ideološko-vrednosnih polova narušavaju već duže vreme preovlađujuću logiku centra. Sigurna pozicija centra, koja osigurava opstanak demokratije, više nije u stanju da se odbrani od ekstrema sa krajnjih polova. Alternativa centru dolazi sa suprotnih polova ljuljajući klatno na levu i na desnu stranu dovodeći do levog i desnog zaokreta. Ideološki prostor daje jednaku važnost dvama mogućim pravcima takmičenja: centripetalno – ka centru i centrifugalno – od centra. Partijska kompeticija na talasu populizma postaje centrifugalna, ne ka centru, već od centra (Sartori 2002, 301). Zato, stranke ekstremne levice i ekstremne desnice, smatra Sartori, „niti žele centripetalno takmičenje, niti bi time mogle mnogo dobiti. One svoje ciljeve najbolje ostvaruju cepanjem sistema na suprotstavljene polove” (Sartori 2002, 306). Levi zaokret izlazi sa zahtevima za podržavljenjem, dok banke i korporacije vrše pritisak na političke elite za privatizaciju. Levi zaokret u Britaniji predstavlja novi lider Laburista Džeremi Korbin, koji ima problem sa partijama establišmenta, kako Konzervativaca tako

i unutar svojih Laburista. Na drugoj strani spektra, Nemačka kao da je ostala po strani izvan talasa „levog zaokreta”. Razloga za to ima više. Sirizin pandan u Nemačkoj mogla je biti Levica (*Die Linke*), reformisani komunisti nekadašnje Istočne Nemačke koje je bivši socijaldemokrata Oskar Lafonten podigao. Levica je u prethodnom periodu uglavnom pokupila sve što je mogla i koliko je mogla. Zeleni su neko vreme bili u defanzivi, dok su socijaldemokrate unutar velike koalicije bili u senci Angele Merkel iz koje dugo nisu mogli da izađu. Iz pomenutih razloga, u Nemačkoj, bez podrške Levice a možda i Zelenih, teško je u skorijoj budućnosti očekivati kancelara iz socijaldemokratske partije. Zato, upozoravajuće zvuče reči legendarnog socijaldemokratskog kancelara Vilija Branta: „Za socijaldemokrate nema smisla da prave većinu ako je cena za to da više ne budu socijaldemokrate”. Nakon parlamentarnih izbora u Nemačkoj 2017. lider Socijaldemokrata Martin Šulc je odlučio: „Idemo u opoziciju”.

Desni zaokret se odvija u više država. U Italiji je Pokret pet zvezdica, satiričara i aktiviste Bepe Grila, uz pomoć interneta okrenuo čitav politički sistem na glavu, osvojivši na parlamentarnim izborima 2013. čak 25 odsto glasova. Grilo demonstrativno drži distancu prema institucijama. On svojim pokretom upravlja preko interneta. Francuski politikolog Žak de Sveti Viktor (Jacques de Saint Victor) naziva Grila „oružjem masovnog uništenja i osvajanja javnog mnjenja”. Pokret „Pet zvezdica” Bepe Grila zasjajao je u jednom trenutku ali ima problem da očuva i održi taj prvobitni sjaj. Desnica u Mađarskoj (Fides) zaoštava retoriku, ali i povlači poteze u takmičenju sa ekstremnom desnicom (Jobikom, Pokretom za bolju Mađarsku). Slično radi Erdogan u Turskoj. Političke partije krajnje desnice dobro su iskoristile krizu u osvajanju glasova, ali su slabo dobacile do vlasti i odgovora na zahteve i želje građana. Izuzetak su Viktor Orban sa Fidesom u Mađarskoj i Andžej Duda lider desničarske Partije zakona i pravde u Poljskoj. Partija nezavisnosti Ujedinjenog kraljevstva (UKIP) slabo je prošla na parlamentarnim izborima ali sebi pripisuje značajnu ulogu u odluci građana Velike Britanije o izlasku iz EU („Bregzit”). Nemačka populistička partija Alternativa za Nemačku na parlamentarnim izborima 2017. napravila je veliki uspeh osvojivši 13 odsto glasova i desilo se prvi put nakon Drugog svetskog rata da partija krajnje desnice uđe u Bundestag. Kandidatkinja za predsednika Francuske i predsednica Nacionalnog fronta ušla je u drugi krug predsedničkih izbora 2017. Desničari jedni drugima duvaju vetar u jedra. Najdžel Faraž je na svoj način bio involviran na predsedničkim izborima u SAD. U zanosu uspona desnice jedna od njenih predvodnica Marin le Pen je na skupu evropskih populista u Koblencu uzviknula da je „2016. bila godina buđenja anglosaksonskog sveta” i da je „sigurna da će 2017. biti godina buđenja kontinentalne Evrope”. Najdžel Faraž – kome su poređenja s dominama ili običnim talasom bila nedovoljna – pominjao je „cunami” i, slobodno mešajući metafore, pohvalio italijanske glasače zato što su odbacili ustavne reforme premijera Matea Rencija i tako iz „bazuke” pucali u Evropu.

Populisti su zadali težak udarac etabliranim partijama i prodrмали postojeće partijske sisteme. Gubitnici su bile etablirane stranke. U Grčkoj je Siriza napravila gubitničkim strankama Novu demokratiju i PASOK. U Španiji, Iglesijas je naneo poraz Narodnoj partiji i Socijalističkoj partiji. U Francuskoj Konzervativci i Socijalisti prvi put nisu imali svog kandidata u drugom krugu predsedničkih izbora 2017. već su to bili Emanuel Makron i Marin le Pen. U Nemačkoj se nakon parlamentarnih izbora 2017. po prvi put nazire koaliciona vlada sa više od dve stranke.

IZAZOVI DEMOKRATIJI

Populizam je „iskvareni oblik demokratije” (Miler 2017, 17). Populisti govore jezikom demokratskih vrednosti ali ishodi njihove politike nagrízaju demokratiju.

1. Populizam, kao i totalitarizam iznova postavlja pitanje za demokratiju da li je većina u pravu. Istorijsko iskustvo sa totalitarizmom uči nas da to ne mora da bude tako.

2. Populisti su ne samo antielitisti, već uglavnom i antipluralisti. Oni su „narod”, a svi drugi su sporni. Populisti tvrde da samo oni predstavljaju narod (Miler 2017, 14). Tajip Erdogan kaže: „Mi smo narod. A ko ste vi?” Naravno, on zna da su njegovi protivnici takođe Turci i to skoro polovina stanovništva Turske. Erdogan smatra da njega podržavaju „pravi Turci”. Kačinski ne predstavlja sve Poljake, već „prave Poljake”. To je ekskluzivnost u predstavljanju politike identiteta. Ovaj problem dobro ilustruje Timoti Garton Eš (Timothy Garton Ash): „U svim oblicima nacionalističkog populizma uočljiva je ideologija koja tvrdi da je direktno izražena volja „naroda” najviši izvor autoriteta. Populistički lideri, kao što je Marin Le Pen, predstavljaju se kao jedini glas naroda. Trampov slogan „Ja sam vaš glas” prepoznatljivo je populističke prirode. Takva je i naslovna strana dnevnika Dejli mejl na kojoj su trojica sudija koji su doneli odluku da se o Brexitu ipak mora pitati i britanski parlament proglašeni za „narodne neprijatelje” (Garton Ash 2016). Tramp je odlično koristio taj populistički trik na jednom od skupova tokom kampanje. „Najvažnije je ujedinenje našeg naroda”, rekao je, „drugi nam ništa ne znače”. Kako poentira Garton Eš: „Kao što vidite, narod nikada nisu drugi: Kurdi, muslimani, Jevreji, izbeglice, imigranti, crni ljudi, elite, eksperti, homoseksualci, Romi, kosmopolite, metropolitanci, gej sudije koji vole Evropu. Najdžel Faraž iz Ukupa objavio je da je Brexit bio pobeda običnih, pristojnih, stvarnih ljudi – čime je preostalih 48% glasača koji su takođe izašli i glasali proglasio za ljude koji nisu ni obični, ni pristojni, ni stvarni” (Garton Ash 2016).

3. Populisti uspešno koriste sukobe, čak i podstiču polarizaciju u društvu. Njihovi politički protivnici su „neprijatelji naroda” („ko nije sa nama taj je protiv nas” – „protiv naroda”). Treba ih isključiti. Polarizacija je sredstvo opstanka

na vlasti i mobilizacija u odnosu na „neprijatelje naroda”. Populisti ne žele da uspostave kontakt i saraduju sa „drugom stranom”. Populisti su često netolerantni prema onima koji dolaze sa strane i onima koji su drugačiji. U demokratiji različitosti ne treba da se dovode u pitanje. Populizam je više i češće oblik politike identiteta (iako treba naglasiti da nisu sve identitetske politike populističke). Antiimigrantska politika i retorika prisutna je širom Evrope i Amerike (Francuska, Nemačka, Britanija, SAD). Ovaj obrazac identitetske strasti postao je dovoljno jak da zapreti tradicionalnoj i privilegovanoj političkoj ulozi centrističkih političkih partija u ovim zemljama i u nekim slučajevima na izborima dobio dovoljnu snagu da preuzme vlast, kao u Mađarskoj, Poljskoj i Hrvatskoj.

4. Populisti se lako okreću protiv manjinskih grupa i pogrešno targetuju krivce. Današnja klasa superbogatih je za većinu ljudi nevidljiva. Njihove vile, helikopteri, limuzine, jahte, umetničke kolekcije i pripadaju zoni nestvarnog koja je previše udaljena da bi izazivala otpor. Desnica prstom lakše upire na kolone izbeglica, korisnike socijalne pomoći i ljude za koje se lako poveruje da uzimaju nešto što im ne pripada, a možda je vaše.

5. „Stabilokratija” nasuprot demokratiji znači da je sigurnost odnela prevagu u odnosu na slobodu. Posle terorističkih napada u centru Pariza i drugde nije lako organizovati demonstracije na trgu i u centru gradova. Otvoren javni prostor sve se više zatvara. Za javnu reč nikad nije bilo potrebno više hrabrosti. Pod izgovorom sigurnosti suspenduju se građanske slobode. A u prividnoj demokratiji ranog 21. veka, kako je nedavno pisao *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, sve vrednosti sem reda i sigurnosti odlaze u drugi plan. Potrebno je pronaći ravnotežu između sigurnosti i slobode.

6. Populisti zagovaraju resuverenizaciju i renacionalizaciju. Antievropska politička desnica traži zaštitu od EU u insistiranju na ponovnom podizanju nacionalnih granica ili inicijalni bar ograda, zahtevajući vraćanje suvereniteta. Po Ofeu, „Antievropska mobilizacija sa linija nacionalističke desnice često je amalgamski spojena s antiliberalnim, antidemokratskim, poluautoritarnim i verskim političkim doktrinama i osećanjima” (Ofe 2016, 74).

7. Građani neće političare koji rade po spolnjem diktatu. „Domaći zadaci” diktiraju se spolja. Narod neće političare koji rade po diktatu banaka i korporacija, već da brinu o interesima onih koji su ih birali. EU ne voli neposlušne lidere. U Italiji je premijer Mario Monti, takoreći, postavljen od strane Brisela. U proteklih nekoliko godina imali smo demokratski izabrane vlade u Španiji, Italiji i Grčkoj, i sve su ih srušile nelegitimne evropske institucije. Slaba izlaznost, što je neka vrsta udaraca demokratiji ne samo u Grčkoj, kao da ne predstavlja veliki problem za birokrate iz Brisela, Frankfurta i Vašingtona za koje je demokratija, u svakom slučaju, „samo smetnja”. Ako im isporučuje kooperativne političare, demokratija je dobra, u suprotnom, ona može biti smetnja. Sa jedne strane su interesi građana, a sa druge moć banaka i korporacija.

8. Populizam je delotvorniji u dolasku na vlast nego u vladanju. Populisti, izgleda, imaju više uspeha u protestima nego u ispunjavanju obećanja. Ako se

dolazi na vlast na antipolitici, da li se i kako opstaje bez politike? Antistranačke stranke su, pre svega, protestne stranke. Kada dođu na vlast ne mogu biti sami protiv sebe (antielitisti i antiestablišment). Biti „protiv” je možda i bilo delotvorno za dolazak na vlast, a da li je i za ostanak na vlasti. Kako sada da postupa kada mora da bude „ZA” nešto? Kako primećuje Brižit Granvil: „U SAD su Trampovu (izbornu) predsedničku kampanju opisivali kao pokret uperen protiv elita; a ipak, njegova administracija već je praktično ‘podružnica’ Goldman Saksa” (Granvil 2017). Dešava se i obrnuto, da oni koji nisu bili populisti to postaju kada dođu na vlast. Kako primećuje Jan-Verner Miler, Orbanova partija Fides nije uvek bila populistička i u kampanji 2010. nije nudila populistički politički program; tek posle izbora Orban se preobratio u tvrdog neoliberalnog lidera i protivnika EU, koji u svojoj zemlji sistematski potkopava vladavinu prava i demokratiju. Na sličan način se na izborima u jesen 2015. Partija prava i pravde Jaroslava Kačinjskog predstavljala kao umerena i svoje populističko lice razotkrila tek pošto je osvojila većinu i krenula Orbanovim putem. Dešava se da se predstavnici ili zagovornici antiestablišmenta, kada dođu na vlast, ponašaju slično onima protiv kojih su do juče i sami bili. Građani postaju još više nezadovoljni činjenicom da promena partije na vlasti ne donosi i promene politike, zahtevaju promenu sistema. Ovo potvrđuje trend deideologizacije partija i delegitimisanje postojećih institucija, ali ne uvek sa jasnom ideološko-vrednosnom pozicijom.

Prema Jan-Verner Mileru, populističko upravljanje karakteriše nekoliko stvari. Prvo, težnja populista da okupiraju državu. Drugo, težnja ka masovnom klijentelizmu – razmena materijalnih i nematerijalnih povlastica ili birokratskih usluga za političku podršku građana, koji onda postaju „klijenti” populista. Treće, diskriminacioni legalizam, po kojem samo neki ljudi mogu da uživaju punu podršku zakona („za moje prijatelje – sve; za moje neprijatelje – zakon”). A tu je i napor da se sistematski potisne civilno društvo (Miler 2017, 52–55). Populisti i populističke stranke „kolonizuju državu” na otvoren način, kreirajući je po svojoj političkoj volji i sopstvenom obliku, pozivajući se na svoje moralno pravo da predstavljaju narod. Na kraju će populisti raditi upravo ono što su navodno radili „stari establišment” i „korumpirane, nemoralne elite” – samo, kao što možemo i očekivati, bez osećanja krivice i s tobože demokratskim opravdanjem (Miler 2017, 55). Otuda i neobičan fenomen da obelodanjivanje postupaka koji se ne mogu drukčije nazvati osim korupcijom ne nanosi štetu ugledu populističkih lidera onoliko koliko bi se moglo očekivati. Pokazalo se da su Hajderova Partija slobode i italijanska Severna liga daleko korumpiranije od tradicionalnih elita koje su bile predmet njihove oštre kritike; pa ipak, obe stranke i danas jačaju (toliko da je Severna liga sad zauzela mesto Berlusconijske partije kao glavna desničarska opozicija u Italiji). Erdogan, samoprolašeni Čovek nacije (Milletin Adam), odoleva svim skandalima vezanim za korupciju.

9. Između vođe i naroda (mase) nema posrednika. Populista se direktno obraća narodu. Razorene su posredujuće strukture (civilno društvo, sindikati...). To im polazi za rukom čestim TV obraćanjima. U „demokratiji za publiku” populisti proizvode osećaj „bliskosti sa narodom” direktnim obraćanjem u sopstvenim TV programima u kojima intervjuišu sami sebe kao bolivijski predsednik Evo Morales (Miler 2017, 51).

10. U svojoj vladavini populisti žele da budu nesputani. Smetaju im ustav, zakon, opozicija, mediji i civilno društvo. Putin u Rusiji, Orban u Mađarskoj i Kašćinski u Poljskoj nastoje da diskredituju nevladine organizacije da su kontrolisane spolja i eksponenti „stranih agentura”. Nekada regionalno sedište Fonda za otvoreno društvo Džordža Soroša – Budimpešta, sada hoće da protera Centralno evropski univerzitet.

ZAKLJUČAK

Novе događaje ne možemo ni razumeti, ni tumačiti koristeći samo stare koncepte. U svetu koji se ubrzano menja nije lako objasniti fenomene i procese ali vredi bar pokušati. Problem je utoliko veći što su procesi kompleksni a stvari koje ih karakterišu fluidne i teško sagledive i teško objašnjive. Došlo je do velikih promena i prekomponovanja partijsko-političkih scena širom sveta. Gubi se dugogodišnja relativno čvrsta partijska identifikacija, smanjuje se izlaznost na izborima, gubi se poverenje u političku elitu i postojeće institucije. Političke partije više se ne mogu osloniti i pouzdati u raniju sklonost i naklonost birača. Demokratija se iz institucija razliva na ulicama kroz različite forme protestne politike. Populizam poručuje da građani zahtevaju više učešća i forme neposredne demokratije. Argument neposredne demokratije je da građani hoće da deluju i učestvuju u političkom životu svakoga dana a ne svake četiri godine. Međutim, neposredna demokratija, poput referenduma u Grčkoj, ostaje neefikasna ako je političke elite ne artikulišu i učine delotvornom. A još od antike je poznato da u masi demagozi vladaju. Na takvoj podlozi narasta populizam i izbacuje na scenu populističke pokrete, partije i lidere. Populizam nije konzistentna ideologija, koliko je hibrid diskurzivnog okvira sa setom stavova prijemljivih za obične građane koji su nezadovoljni učincima elita i svojih vlada. Problem je utoliko veći što populističke stranke i pokreti funkcionišu bolje kao „blokirajuća snaga” nego kao „izvor sprovodljivih političkih alternativa” (Ofe 2016, 119). Problem je utvrditi granicu između demokratskih vrednosti i pravila igre i gde počinje opasnost po samu demokratiju koristeći njene mehanizme. Populizam je izvitopereni oblik demokratije i način na koji se izvrće demokratski proces koji lako može da sklizne u neki od oblika lične vlasti. Politika traži povremeno proluftriranje ustajalog vazduha u vladi i parlamentu, ali i korekciju građana, ako treba i na ulicama i trgovima. Populizam je bolest demokratije koja demokratiju koristi kao izgovor i pokriva. Ispod naizgled demokratskog

vela i odore kriju se razne forme autoritarizma. Populizam je opasan i perfidan jer demokratiju napada njenim sredstvima i na njenom terenu.

LITERATURA

- Garton Ash, Timothy. 2016. Kako zaustaviti populiste; <http://pescanik.net/kako-zaustaviti-populiste/> (14/11/2016).
- Granvil, Brižit. 2017. „Populizam – autoimuna bolest demokratije”, *Danas*, 02. april 2017; http://www.danas.rs/nedelja.26.html?news_id=342548&title=Populizam+-+autoimuna+bolest+demokratije
- Katz, Richard S. and Mair, Peter. 1995. “Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party”. *Party Politics*, 1: 5–28.
- Krastev, Ivan. 2017. *Ometena demokratija. Globalna politika protesta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Krastev, Ivan. 2006. “The new Europe: respectable populism, clockwork liberalism” (21 March 2006). OpenDemocracy.
- Lipset, Seymour Martin and Rokkan, Stein. 1967. Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction. In: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.
- Miler, Jan-Verner. 2017. *Šta je populizam?* Peščanik, Fabrika knjiga.
- Muddle, Cas. 2015. “The Problem with Populizam”. *The Guardian*, february 17. 2015.
- Ofe, Klaus. 2016. *Evropa u zamci*. Beograd: Službeni glasnik.
- Orlović, Slaviša. 2016. Socijaldemokratija – stare vrednosti u novom kontekstu. U: *Socijalna demokratija u Evropi i koncept 'dobrog društva'*. Beograd: Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju i Friedrich Ebert Stiftung (str. 35–46).
- Sartori, Đovani. 2002. *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*. Zagreb: Politička kultura.

Slaviša Orlović

POPULIST CHALLENGE TO DEMOCRACY

SUMMARY

The wave of populism has splashed many parts of the world. Populists target dissatisfied citizens with increased fear, xenophobia, racism and hostility to-

ward foreigners. This calls for order, security and stability (“stabilocracy”). Fear is utilized as a catalyst for mobilisation. Both the extreme right and radical left ride on the seductive populist rhetoric. By offering simple answers and solutions to difficult issues and problems, populists keep scoring. Populism arises from dissatisfaction, but it is not always caused by the decline in living standard, or by poverty and unemployment. The right has become and remained strong in the EU core countries (Claus Offe). The populists seem to be more successful in protesting than in governing. Once elected, they act the same, or even worse than their predecessors, eventually doing exactly what the “old establishment” supposedly used to do, only without feeling guilty and with the alleged democratic justification (Jan-Verner Mueller). They want to be unconstrained. They are disturbed by the constitution, opposition, media, civil society. The problem is that, by being anti-elitists, the populists are often anti-pluralists, as well. They are “the people”, while everyone else is dubious. The populists come into power through anti-politics, but is one to survive without politics and how? To be “against” might have worked to come into power, but is it enough to remain on power? How does one behave when one has to be “pro” something? At what moment do citizens become sober? Populism is like a disease of democracy which uses democracy as an excuse and cover-up. Under, seemingly, democratic veil and gown, different forms of authoritarianism are hidden. Populism is dangerous and perfidious because it attacks democracy by its own means, on its own ground.

KEY WORDS: *Populism, fear, dissatisfaction, establishment – anti establishment.*